

Texten ingår i:

Håkan Jönson (red.)

Perspektiv på ålderism

Sid. 5-24

DOI: <https://doi.org/10.37852/oblu.117.139>

Denna text är licensierad under CC-BY, Erkännande. (Se fullständiga villkor: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sv>) Enligt licensen får verket spridas och bearbetas utan att tillstånd behövs, men verkets upphovsperson måste anges.

ISBN (elektroniskt): 978-91-7895-541-1

DOI: <https://doi.org/10.37852/oblu.117>

© Författarna & Social Work Press 2021

Redaktör: Håkan Jönson

Layout: Patrik Hekkala

Adress: Social Work Press, Box 23, 221 00 Lund

1. Introduktion till antologin

HÅKAN JÖNSON

Inledning

Ålderism är ett problem som fått allt mer uppmärksamhet inom forskning, utbildning och samhällsdebatt. Den här antologin består av 15 kapitel som visar på ålderismens varierade uttrycksformer och komplexitet.¹ I antologins kapitel sätts problemet i olika perspektiv – teoretiskt såväl som empiriskt – och undersöks i relation till flera olika sammanhang. Ambitionen har inte varit att skapa någon typ av encyklopedi över det ålderistiska samhällets uttrycksformer, utan att tillhandahålla material och verktyg för en fördjupad förståelse av en komplex problematik.

Ålderism kan, som kommer att framgå nedan, både handla om *äldre* och om *ålder* (och därmed beröra personer i alla åldrar). I den här antologin har fokus lagts på ålderism som rör personer i hög ålder, men i flera kapitel diskuteras värdet av att studera ålderism i förhållande till *ålder*, där också andra kategoriseringsprinciper finns med i analysen.

Begreppets historia

Stereotypa föreställningar och diskriminering av äldre finns dokumenterade sedan antik tid och inom traditionella beskrivningar har påbud om vördnad av äldre varvats med ömkande och förakt

¹ Antologin har producerats inom ramen för Nationella nätverket för socialvetenskaplig äldreforskning som finansieras av FORTE (2015-01481).

(Andersson 2008). I Sverige fick frågan om äldres status en ökad aktualitet under 1940-talet, i samband med införandet av allmänna folkpensioner och en debatt om ålderdomshemmen (Jönson 2002a). I sin kritik av ålderdomshemmen menade författaren Ivar Lo-Johansson (1949) att samhällets behandling av äldre kunde liknas vid en gigantisk ättestupa. Också inom populärvetenskapen blev frågan aktuell och i en bästsäljande bok om åldrandet från 1946 liknade Gumpert diskriminering av äldre med förtrycket av andra minoriteter. Mycket av den äldreforskning som växte fram under 1900-talet har syftat till att motverka nedvärdering och fördomar mot äldre, och i synnerhet föreställningar om att ålderdom kan likställas med sjukdom och beroende (Green 1993).

Begreppet *ageism* etablerades ganska sent jämfört med exempelvis *racism*. Vanligen ses en artikel av psykiatern Robert Butler som starten på det akademiska intresset för problemet (Butler 1969). Butlers (1969) artikel hade namnet "Age-ism: Another form of bigotry" vilket på ett ungefär kan översättas som 'Ålderism: en annan form av intolerans' (*bigotry* översätts också som 'trångsynthet' och 'fördomar'). För Butler betydde "en annan form" att ålderism är av samma slag som andra former av fördomar och diskriminering. Butler drog i sina definitioner från 1969 och 1975 uttryckligen paralleller mellan ålderism, rasism och könsförtryck.

Introduktionen av det svenska begreppet ålderism i slutet av 1990-talet brukar tillskrivas gerontologen Lars Andersson (1997), som också skrivit en läsvärd bok om fenomenet (Andersson 2008). I sin bok definierar Andersson ålderism som "fördomar eller stereotypa föreställningar som utgår ifrån en människas ålder och som kan leda till diskriminering" (2008 s. 12). I den mediala debatten har begreppet ålderism ibland ersatts av uttryck som åldersrasism och åldersförakt. Inom politiken är det framför allt Barbro Westerholm som har uppmärksammat problemet.

Vad menas med ålderism?

Ålderismen har undersökts i en mängd olika versioner (Palmore 2005; Ayalon & Tesch-Röhmer 2018). I sin bok exemplifierar Andersson (2008) med att ålderism kan handla om att äldre är underrepresenterade i Sveriges riksdag, att äldre osynliggörs i mediernas rapportering, att äldre stereotyp betraktas som ensamma, sjuka, asexuella, förvirrade, beroende. Han nämner också en rad diskriminerande åldersgränser, som när en person inte blir intervjuad i en opinionsundersökning för att hon är 84 år, eller när en person inte beviljas personlig assistans efter 65 års ålder. Ålderism kan också, enligt Andersson, handla om språkliga uttryck och talesätt, som kan vara stereotyp negativa eller positiva. Problemet kan alltså både existera som stereotypa attityder och som diskriminerande bestämmelser och praktiker.

Böcker om ålderism har ofta uppdelningar i områden, såsom ålderism i reklam, media, arbetslivet, hälso- och sjukvård samt i kombination med aspekter och kategoriseringar som kön, etnicitet, sexualitet och funktionsnedsättning (Ayalon & Tesch-Röhmer 2018). I den här antologin behandlas bland annat områden som sexualitet (Bildtgårds och Öbergs kapitel) utbildning (Seitls kapitel), äldreomsorg (Möllergrens kapitel) och arbetsliv (Nilssons kapitel).

I samband med covid-19-pandemin har frågan om ålderism fått särskild aktualitet. Folkhälsomyndigheten använde under 2020 kronologiskt ålder i sina rekommendationer om vilka människor som bör isolera sig från andra. När tidningsdrottningen Amelia Adamo under våren 2020 hänvisade till att "70 är det nya 50" och att hon som pigg 73-åring borde kunna fortsätta att leva ett socialt aktivt liv, blev hon åthutad och utsatt för vad hon själv beskriver som en "hatstorm". Hon fick lova att hålla sig i självisolering.² När SIFO/Kantar undersökte människors upplevelser av Corona-krisen under 2020 uteslöts personer över 79 år.³

² Linda Johansson. "Amelia Adamos ilska mot åldersföraktet" (Expressen 2020-07-11).

³ Benjamin Ekroth. "Äldre ratas i undersökningar om corona" (Aftonbladet 2020-09-06).

De restriktioner som infördes under våren 2020 innebar att personer som flyttat in på äldreboenden hölls i isolering och inte fick träffa anhöriga under ett halvår. Därmed hölls många makar åtskilda med tvång trots att de som inte bodde på boendet i många fall också var äldre och självisolerade. Utan att ta ställning till om den typen av åtgärd var nödvändig, eller ens laglig, kan det konstateras att en enormt ingripande begränsning av medborgares frihet infördes utan att de som bodde på äldreboendena eller deras närmaste tillfrågades om sin uppfattning. Under perioden föreslog en filosof med uppmärksamhetsbehov att kronologisk ålder borde användas som princip för vem vården ska prioritera vid resursproblem. Inte utifrån en situationsbedömning om chans för överlevnad utan som en mer allmän regel.⁴ Möjligen var detta också vad som i praktiken hände i de fall då äldre på särskilda boenden fick palliativ vård utan att först ha träffat en läkare som gjort en individuell bedömning.⁵ En hantering som såklart var enklare att genomföra när anhöriga inte fanns på plats för att bevaka de boendes rättigheter. I december 2020 blev det dessutom känt att ett läkarföretag hade dokumenterat vårdplaneringsbeslut som angav att 180 hemmaboende äldre inte skulle ges sjukhusvård om de blev akut sjuka. Många av besluten togs utan att något vårdplaneringsmöte ägt rum och de äldre själva var därför ovetande om läget. Den ansvarige läkaren angav att syftet varit att bespara sjukhusvården ytterligare ansträngningar under våren 2020.⁶ Givetvis väcker detta tankar om ättestupans aktualitet och värdet av livet hos personer som statistiskt har få år kvar att leva.

Det är också möjligt att se pandemin som ett skeende som gett större uppmärksamhet till problemet med ålderism. Fler tidningsartiklar hänvisar till ålderism under 2020 jämfört med åren före och ett 70-tal artiklar kombinerar orden pandemi och ålderism. I den här antologin diskuteras äldres upplevelser av generationernas relationer

⁴ Torbjörn Tännjö. "Vi bör rädda de unga om vården inte kan klara alla" (DN 2020-03-25).

⁵ Jan Hagberg. "Därför fick så många äldre dö utan läkarvård" (Senioren 2020-10-13).

⁶ Dan Ivarsson, Elinor Strand, Jessica Ziegerer, Hussein El-Alawi. "Hemliga Coronabeslutet: äldre portas från sjukhusvård" (Sydsvenskan 2020-12-13).

under pandemin i det kapitel som är skrivet av Andersson, Ekstam och Nilsson.

Definitioner och definitionsproblem

Forskning om ålderism handlar vanligen om negativa föreställningar som riktas mot äldre, vilket följer Butlers definition, men enligt vissa definitioner kan ålderism avse *ålder* över hela livsloppet. När 25-åriga socialarbetare kallas "lilla flickan" så utsätts de för en typ av ålderism. Faktum är att undersökningar där människor i olika åldrar tillfrågats om erfarenhet av att möta fördomar och bli behandlade negativt på grund av sin ålder visat att unga vuxna är de som ser sig som mest utsatta. Detta gäller i Sverige och i en rad andra europeiska länder, vilket *European Social Survey* visat (Bratt et al. 2018). Exemplet visar att ålderism har en annan karaktär än exempelvis rasism och diskriminering av personer på grund av sexuell läggning. När ålderism omfattar nedvärdering av 25-åringar och svårigheter för 45-åringar att få arbete inom vissa yrken blir det svårt att hävda att det finns någon allmänt gynnad kategori.

Är all särbehandling på grund av ålder ålderism eller endast den som inte vilar på saklig grund. Vad är i så fall saklig grund? Samhället är ordnat utifrån ålder och just detta döljer i många fall den ålderism som förekommer (Bytheway 1995). Är det ålderism om 17-åringar inte får gifta sig och saknar rösträtt, eller att vi har en obligatorisk grundskola för barn i åldrarna 6–16 år? Ska den som är anställd ha rätt att jobba kvar så länge den vill? Att äldre som vill jobba kvar inte får göra det ser Andersson (2008) som ålderism. Det är en rimlig tolkning, men eftersom det kan finnas många nackdelar med att ha en helt fri ålder för pension så hamnar vi nu i en situation där många antagligen skulle säga: "Om detta är ålderism så är jag för det." När det gäller ålder och äldre så framstår helt enkelt många skillnader som rimliga för människor i samhället, vilket påverkar ålderismens status som problem att identifiera och motverka.

Även när ålderism avgränsas till att handla om äldre finns det flera möjliga definitioner (för en översikt se Iversen, Larsen & Solem 2009). En slags grundform förekommer i Butlers (1975) bok *Why survive?*

där ålderism definieras som "en process av systematisk stereotypisering och diskriminering av människor på grund av att de är äldre". Också Anderssons (2008) svenska definition anger att ålderism är ett fenomen som både avser stereotypa attityder och diskriminering. Är det meningsfullt att tala om positiv - "omvänd" - ålderism? I den här antologin diskuterar Torgé och Nyman det begreppet i relation till mediernas rapportering om hundraåringar.

Vissa forskare har föreslagit komplexa definitioner som är tänkta att fånga olika varianter av ålderism. Ålderism kan enligt en av de mest komplexa definitionerna förekomma på mikro-, meso- och makronivåer och uttryckas både som positiva och negativa aspekter (Iversen, Larsen & Solem 2009). På makronivån skulle ålderism exempelvis kunna handla om diskriminerande lagstiftning och kulturellt etablerade stereotypier. På mikronivån har det varit vanligt att utgå från det socialpsykologiska attitydbegreppet som kan delas upp i tre komponenter, en kognitiv, en affektiv och en handlingsmässig. Här blir ålderismen både komplex och paradoxal, vilket redan Tornstam (1985) visade i sina studier om attityder till äldre. Människor kan ha stereotypa (kognitiva) föreställningar om att äldre är skröpliga, vilket gör att de känner (affektiv) ömkan och agerar (handling) särskilt välvilligt mot dem. Om en 90-åring blir ertappad med att föra en obetald vara genom kassan på varuhuset kan stereotypa föreställningar hos butikspersonalen om äldres glömska och förvirring leda till att ärendet inte tas vidare (Jönson 2002b). Överdrivna föreställningar om skröplighet och mild nedvärdering kan alltså resultera i både negativ och positiv särbehandling. En variant av detta diskuteras i Storms kapitel i den här antologin: överseende med rasistiska kommentarer från äldre omsorgstagare.

Det ligger ett värde i att förstå ålderismens komplexitet, men komplexa definitioner riskerar samtidigt att bli till hinder i studier om problemet. Den modell som Iversen, Larsen och Solem (2009) presenterar sammanfattas i en tabell med hela 24 möjliga varianter av ålderism. Risken är att den som använder en sådan modell fastnar i att försöka bestämma vilken typ av ålderism som något handlar om. Komplexa modeller bjuder dessutom in till att addera ytterligare dimensioner som missats. Exempelvis fokuserar Iversen, Larsen och Solem (2009) helt på "ålderisten" och det ålderistiska samhället. Men

problemet måste ju också kunna ha en subjektivt upplevd karaktär – det vill säga uttolkad av "offret" i olika sammanhang (Jönson 2016). Två personer kan uppfatta sin utsatthet på helt olika sätt, beroende på vilka tolkningsramar som används. Dessutom måste ålderism förstås som sammanflätad med andra maktrelationer. Ålderism är ett komplext problem, men den som studerar det bör inte fastna i definitionerna. I den här antologin fördjupas diskussionen om definitioner och sammanflätning, bland annat i de kapitel som är skrivna av Heikkinen, Krekula och Snellman. Problematiken har också diskuterats i en antologi med titeln *Introduktion till kritiska åldersstudier* (Krekula & Johansson 2017) där flera av den här antologins författare medverkar.

Den svårförklarade ålderismen

Orsakerna till ålderism är så klart olika beroende av vilka definitioner och versioner av problemet som avses. Här ska jag bara nämna några av de teorier och förklaringar som förekommer och hålla mig till ålderism som drabbar äldre.

Individförklaringar

På individnivån har teorier om ålderismens orsaker ofta handlat om människors rädsla och skräck för åldrandets skörhet, beroende och död (Palmore 1990; Anderson 2008). Tydligast har mekanismerna beskrivits inom terror management-teorin, som är en utvecklingspsykologisk teori (Greenberg, Schimel & Mertens 2004). Enligt teorin hanterar vi människor en problematisk dödsmedvetenhet genom att ta avstånd från eget och andras åldrande – en slags beröringsskräck inför sjukdom, funktionsnedsättningar och beroende som omvandlas till avhumanisering och förfrämligande. I relation till attitydbegreppet skulle detta alltså skapa känslor av obehag som gör att vi samlar på oss "kunskap" som bekräftar bilden av äldre som annorlunda än oss själva (oss i detta fall "oss icke äldre"). Teorin skulle också kunna förklara den åtskillnad som äldre själva kan göra från personer som de uppfattar som skröpligare än de själva. I sin extrema version skulle

detta kunna benämnas "gerontofobi". I den här antologin berörs problematiken bland annat i de kapitel som handlar om ableism (Alftberg) och dementism (Hydén & Rahman).

Problemet gerontofobi fungerar förklaringsmässigt ihop med det fenomen som benämns *cultural lag* (Palmore 1990) och som handlar om att eftersläpande föreställningar om äldres hälsa och oberoende leder till nedvärdering. Motmedlet heter kunskap om att de flesta äldre är friska och oberoende. Gerontologen Palmore (1977) utvecklade redan på 1970-talet en "Facts on aging quiz" som blivit en förebild för olika försök att avslöja fördomar och utbilda människor om ålderism.⁷ Ett problem med det här sättet att bekämpa ålderism genom insikten om att "70 är det nya 50" är så klart bekräftandet av att status ska höra samman med god hälsa och oberoende. Den tredje ålderns aktiva personer befrias från ett stigma och avståndstagande som förskjuts mot den fjärde åldern, som karaktäriseras av sjukdom, funktionsnedsättningar, beroende och död.

Förklaringar på samhällsnivå

I förhållande till samhällsnivån finns det sedan början av 1970-talet en teori som förklarar äldres låga status i det moderna samhället. Den så kallade moderniseringsteorin (Cowgill & Holmes 1972) lyfter fram flera sammanhängande processer som berövat äldre makt. Det handlar bland annat om att massutbildningen gett barn och unga större kunskap och att utrotandet av analfabetismen minskat värdet av den muntligt traderbara kunskap som äldre satt inne med i äldre samhällen. Den teknologiska utvecklingen har också minskat värdet av äldres kunskap – numera ses äldre ofta som en problemgrupp i relation till teknologi. Den ökade överlevnaden har inneburit att äldre utgör en större andel av befolkningen, och ses som en kostnad. Slutligen har urbaniseringen försvagat familjeband och brutit upp traditionella hierarkier, ansvar och gemenskaper.

⁷ En version finns tillgänglig här för den som vill fundera över sina kunskaper. Breytspraak, L. & Badura, L. (2015). Facts on aging quiz (revised; based on Palmore 1977; 1981). <https://aging.umkc.edu/quiz/> [2021-01-20]

Det är också möjligt att söka ålderismens orsaker bland olika typer av maktkamper. Att äldre i så liten utsträckning bidrar inom arbetslivet gör att de har en i dubbel bemärkelse svag förhandlingsposition. För det första kan olika aktörer uppfatta och beskriva dem som "tärande" och för det andra har de rent konkret liten förmåga att sätta press på samhället genom att exempelvis strejka. Vad har de som bor på äldreboenden exempelvis att sätta emot om det införs ett besöksförbud? De kan knappast hota med att flytta ut.⁸

Andersson (2008) nämner pensionsåldern som en form av ålderism; den som fyller 67 (numera 68) år kan sägas upp av arbetsgivaren utan den typ av skäl som gäller för andra åldrar. Oavsett arbetsförmåga blir vi så att säga tvångspensionerade. Många äldre har protesterat mot detta, men här har fackföreningarna ofta utgjort en motståndare till reform. Om fler äldre blev kvar i jobb skulle det finnas färre möjligheter för yngre att komma in på arbetsmarknaden. Dessutom skulle de som måste lämna arbetslivet i tidig ålder på grund av utslitning få en lägre pension än de som har mindre slitsamma yrken, vilket fackföreningarna så klart kan ha svårt att acceptera. Redan i dag finns denna klassrelaterade skillnad, men den skulle bli större med fri pensionsålder.

Klass har också varit del av förklaringen till ålderism inom en mer marxistiskt influerad teori som brukar kallas politisk ekonomi. Ålderism ses då som en del av falska generationsmotsättningar som det kapitalistiska samhället gynnas av. När arbetare och före detta arbetare ställs mot varandra minskar möjligheten att bedriva kamp utifrån en intressegemenskap (Powell, Williamson & Branco 1996). De yngre ser inte att de själva kommer att tillhöra kategorin pensionärer, utan uppfattar de äldre som en börda. Det är så klart möjligt att se denna typ av förklaring som konspirationsinriktad, men det är ett faktum att äldre under många årtionden har beskrivits som en nationalekonomisk riskgrupp. Sedan 1930-talet har samhällsdebattörer

⁸ Som jämförelse blir det vanskeligare för verksamheterna att införa krav som uppfattas negativt av personalen, eftersom boendena är beroende av personalens insatser. Situationen inom äldreomsorgen utgör för övrigt en illustration till detta; personalen har ett slitsamt arbete som betalas förhållandevis lågt och därför söker sig färre till omsorgen än vad som behövs.

ständigt identifierat tidpunkter i framtiden då åldringarna förväntas utmana eller rent av knäcka samhällsekonomin (Jönson 2002a). Uttryck som äldrebomben, äldrechocken och köttberget har använts för att förstärka domedagskänslan. Internationellt har denna typ av beskrivningar benämnts *alarmist demography* och *apocalyptic demography* (Katz 1992; Robertson 1997). Varför ska statliga utredningar, forskningsansökningar och litteratur ständigt börja med en beskrivning av äldres ökande antal som en samhällsutmaning? Varför inte börja med en fråga om hur äldres sociala medborgarskap ska förverkligas?

På samhällsnivå förklaras ålderism ofta genom en hänvisning till olika uppdelningar och ordningar. Det kan handla om att samhället organiseras på ett sätt som gör människor i olika åldrar till främlingar för varandra. Därmed minskar möjligheterna till identifikation (Hagestad & Uhlenberg 2005). På motsvarande sätt kan användningen av ålderskategoriseringar, uppdelade livslopp och hänvisningar till kronologisk ålder som orsak till olika företeelser bidra till stereotypa föreställningar (Bodily 1994; Bytheway 1995) – en socialt och kulturellt etablerad förståelse. En föreslagen lösning på problemet med ålderism har därför varit att ge kronologisk ålder och ålderskategoriseringar mindre betydelse (SOU: 2002:29). Att det över huvud taget finns en kategori som benämns "de äldre" är egentligen konstigt med tanke på de stora skillnaderna mellan individer och åldrar. Om exempelvis alla som är 65 år och äldre skulle räknas in i kategorin så är det troligt att vissa är "äldre" ihop med sina föräldrar och teoretiskt kan faktiskt livsloppets tre typpenerationer inrymmas i kategorin (barnet 65 år, föräldern 84 år, morföräldern 103 år).

Kategorins förekomst manifesterar en traditionell tredelning av livsloppet i tre perioder som kommit att associeras med barndomens förberedelse, den arbetsföra och barnaalstrande periodens aktiva deltagande i samhällslivet och ålderdomens efterspel (Kohli 1987). Barndomen motsvarar *becomings*, mittenperioden *beings* och ålderdomen *has beens* (Krekula, Närvänen & Näsman 2005). Uppdelningen synliggör en problematik som bubblar upp som generationsmotsättningar i tider av kris. På individnivå kan den spetsas till så här: vems liv ska räddas om valet står mellan två personer som har en beräknad livslängd om 83 år? Den ene har bara levt 13 av dessa år och har 70 år

kvar, den andra har levt 70 år och har 13 år kvar? Hur blir det när yngre står mot äldre? Har inte äldre haft sitt liv redan? Och vem tillhör framtiden? I den här antologin illustreras problemet i Harnetts kapitel, där utslutningen av kvinnor över 74 år från mammografiscreening delvis motiverats av det förväntade antalet kvarvarande år att leva. Återigen väcks tankar om ättestupan som en slags bakgrundsfigur. Många tycker säkert att 13-åringen ska gå före 82-åringen om ambulansen bara har plats för en person, men logiken kan dölja samhällliga prioriteringar på en mer allmän nivå.

Den paradoxala ålderismen

Ålderismens första paradox handlar om livsloppets olika faser och det faktum att ålderism som drabbar äldre innebär att människor har fördomar och diskriminerar mot sig själva i framtiden (Bytheway 1995). Den som har fördomar mot någon av annat kön eller med annan etnicitet kan vara ganska säker på att inte själv komma att tillhöra den utsatta gruppen i framtiden. Men när det gäller ålderism är det ju förväntat att vi kommer att bli äldre och alla äldre har varit yngre. I den här antologin diskuteras paradoxen i Jönsons kapitel.

En andra paradox handlar om forskningens roll. Även om mycket av äldreforskningen syftat till att motverka stereotypa föreställningar om äldre som sjuka och beroende, så har delar av forskningen faktiskt också bidragit till ålderism (Bytheway 1995). Dels har forskare vanligen fokuserat åldrandets förluster och problem som presenterats som något som ska hanteras genom individuell kompensation och anpassning. Själva åldrandet har setts som grunden till äldres problem, det vill säga inte samhällets organisering (Levin & Levin 1980). Dessutom har forskare, i sin ambition att hjälpa och rädda äldre, bidragit till konstruktionen av kategorin som eländiga och utsatta (Tornstam 1992). Den anklagelsen har till och med riktats mot forskare som försökt synliggöra ålderismens många olika skepnader. Butlers bok från 1975 hade titeln *Why survive?* Detta förmedlar i sig föreställningar om vad det betyder att bli äldre. Också moderni-

seringsteorin kan ses som en illustration på detta tema. Teorin förklarar *varför* äldre har låg status, men är det så? Risken är att teorin skapar föreställningar om en verklighet som många äldre inte alls känner igen.

Detta leder mot en tredje paradox: undersökningar bekräftar inte på något tydligt sätt teorier och föreställningar om det ålderistiska samhället. I sin bok om ålderism refererar Andersson (2008) resultaten från den så kallade *Europabarometern*, som genomfördes 1992 och som då innehöll frågor om huruvida respondenterna uppfattade att de bemöttes med mer eller mindre respekt som äldre. Bland de svenska pensionärerna menade 12 procent att de möttes med mer respekt och 10 procent att respekten var mindre. I Grekland var motsvarande siffra 43 respektive 30 procent. Skiftet i Sverige framstod alltså som odramatiskt och litet och Sverige låg också långt under EU-snittet när frågorna rörde negativt bemötande i specifika situationer (myndigheter, sjukvård, kollektivtrafik, affärer etc.).

I den så kallade *World Survey*, som jämför attityder inom länder över hela världen, inkluderades frågor om äldres status bland enkäterna som gick ut 2010–14. Också här är resultaten tankeväckande. På frågan som lydde "äldre får inte mycket respekt numera" låg Sverige högt. Bland respondenterna, som var i olika åldrar, höll 67 procent med. Men många länder redovisade motsvarande siffror och i Japan, som brukar nämnas som ett land där äldre vördas, höll 63 procent med om påståendet. Ett problem här är så klart att frågan handlar om respondenternas uppfattningar om *andras* uppfattningar, det vill säga att respondentens svar kan stå för en föreställning om att andra inte respekterar äldre så mycket som de borde.

I enkäten undersöktes också mer direkta uttryck för ålderism och här ställdes bland annat påståendet "äldre är en börda för samhället". I Sverige höll tio procent med om det, medan 87 procent tog avstånd från påståendet. Här var det bara 5 procent av japanerna som höll med medan 79 procent tog avstånd (resterande 16 procent svarade att de inte visste). I Polen höll som jämförelse 22 procent med om att äldre är en börda för samhället. I Tyskland var det 18 procent som höll med, i Taiwan var det 21 procent.

Sverige utgör knappast en förebild internationellt när det gäller förekomsten av ålderism som attitydfenomen, men utifrån de internationella undersökningarna finns det anledning att varna för larm om att äldre har en särskilt dålig status i Sverige. Med utgångspunkt i en översiktlig kunskap om Sverige är det enkelt att vidareutveckla moderniseringsteorin och förutsäga att landet borde vara särskilt ålderistiskt. Det svenska samhället kan beskrivas som individualistiskt, högteknologiskt och progressivt, i motsats till konservativa samhällen där familjegemenskapen värderas högt. Politiska frågor där Sverige anses ha kommit långt, såsom miljömedvetenhet, feminism och hbtqi-frågor, associeras vanligen mer med unga än gamla. Allt detta kan byggas upp till en ny moderniseringsteori, men bilden bekräftas inte i de internationella studierna. I *European Social Survey*, som nämnts ovan, var det som sagt de yngre grupperna som i högst grad uppfattade sig ha mött dåligt bemötande på grund av ålder. I en analys över länder skriver Bratt (et al. 2008) att resultaten för 14 av länderna, där Sverige ingick, trotsar den allmänna föreställningen om att äldre ska vara mest utsatta för åldersdiskriminering. I dessa länder kunde kurvan liknas vid en backhoppbacke, där höjdpunkten låg hos de unga vuxna. Det negativa bemötandet minskade med åldern och ökade i några fall svagt i de allra högsta åldrarna. Noterbart var att två länder skilde sig drastiskt från mönstret genom att upplevelsen av negativt bemötande var liten hos de yngre och ökade kraftigt med hög ålder. Dessa länder var Cypern och Grekland. Behandlas äldre i Grekland mycket sämre än äldre i Sverige? Varför överensstämmer inte siffrorna från World Survey bättre när det gäller uppfattningar om äldres status och uppfattningar om att äldre är en börda? Den rimliga förklaringen är att uppfattningar och erfarenheter som har att göra med status, fördomar och diskriminering har en tolkad karaktär. Det skulle exempelvis kunna vara så att många äldre i Grekland och Cypern har en särskild förväntan om äldres status som deras erfarenhet sedan speglas mot, men att de svenska pensionärerna i mycket mindre grad har samma förväntan. Resultatet kan ses som ett ifrågasättande av ålderismens förekomst, men det kan också ses som ett tecken på att ålderismen internaliserats – ojämlikheten och äldres utsatthet framstår som naturlig.

Det är alltså svårt att mäta förekomsten av ålderism utifrån människors erfarenheter, eftersom erfarenheter också är beroende av vilka tolkningsramar som finns tillgängliga (Jönson 2016).

Vem äger problemet?

Ålderism är ett relativt okänt fenomen bland den breda allmänheten och därför tolkar människor sannolikt inte sina erfarenheter som utsatthet.

Den här antologins kapitel kan bidra till att ge problemet ökad belysning, men samtidigt kan det konstateras att något saknas i diskussionerna om ålderism. Enkelt uttryckt: de äldres röst! Pensionärsorganisationerna och enskilda debattörer har uppmärksammat problemet, men det som saknas är en tolkningsram och en social rörelse som organiseras med utgångspunkt i att kampen mot ålderismen är "vår fråga".

För att förstå denna avsaknad ska jag återigen åberopa jämförelsen med rasism och könsförtryck. Här har sociala rörelser mobiliserat människor till kamp genom att utveckla tolkningsramar som sätter samman erfarenheter av underordning och diskriminering. Det betyder att en person som misstänkliggörs i en poliskontroll, en person som nekas ett hyreskontrakt och en person som möter en stereotyp reklambild kan förenas i en uppfattning om att de utsatts för problemet rasism. Det finns ett "vi" som utsätts och som ställer andra till svars och kräver förändring. På motsvarande sätt har olika delar av kvinnorörelsen visat hur skillnader i lön, ojämlikhet i hälsa och stereotypa kvinnoideal hör samman som övergripande problem som drabbar "oss kvinnor". Den typen av tolkningsram och identitetsbildning har än så länge inte utvecklats i relation till ålderism. Detta beror delvis på den komplexitet och de paradoxer som beskrivits ovan, men det som i grunden har saknats är aktörer och en rörelse som gör detta till sin stora fråga.

I backspegeln kommer år 2020 troligen att ses som året då problemet ålderism blev mer allmänt känt inom den politiska och mediala debatten, inte minst utifrån dödligheten av äldre på äldreboenden. Framtiden får utvisa om de äldre och deras organisationer utvecklar

en tolkningsram som sätter samman många olika uttryck för ålderism på ett sätt som förenar medlemmar i en rörelse till gemensam kamp.

Antologins kapitel

Boken består, utöver denna introduktion, av 14 kapitel. Kapitlen utgör självständiga bidrag, som kan liknas vid artiklarna i ett temanummer av en tidskrift. Det innebär att kapitelförfattarna inte ombetts att förhålla sig till varandra genom korsreferenser, eller genom att utsluta resonemang och definitioner av ålderism som förekommer i andra kapitel. Nedan görs en kort introduktion av samtliga kapitel.

I sitt kapitel om ålder i "ålderismdebatten" ger *Satu Heikkinen* en teoretisk fördjupning till frågan om hur ålderism egentligen ska förstås, med utgångspunkt i att stora delar av forskningen om ålderism byggt på givna ålderskategorier – framför allt "de äldre". Heikkinen identifierar en möjlig uppdelning mellan två komplementära ansatser som belyser ålderism som ett förtryck och ansatser som analytiskt fokuserar konstruktion av ålder.

Kronologisk ålder används ofta som ett approximativt mått på sådant som annars skulle avgöras utifrån individuella bedömningar. I sitt kapitel om åldersgränser diskuterar *Tove Harnett* detta utifrån regler om pensionsåldern, förslag om att införa en äldreboendegaranti för personer över 65 år och uteslutningen av kvinnor över 74 år från mammografiscreening. I det sistnämnda fallet står vi, menar Harnett, inför ett slags ålderismens moment 22.

I bokens fjärde kapitel diskuterar *Clary Krekula* relationen mellan begreppen ålder och ålderism och lyfter fram särskiljande praktiker – ålderskodningar – som bygger på och upprätthåller föreställningar om olika åldrar. Krekula tar upp frågor om normalitet och maktrelationer, som i analyser av ålder måste förstås i relation till maktordningar som rör klass, kön, etnicitet och sexualitet och relateras till villkoren i bestämda sammanhang (arbetsliv, hälso- och sjukvård, kultur etc.).

Hur kan yngre personer inta avhumaniserande attityder mot äldre när de vet att de själva kommer bli äldre i framtiden? *Håkan Jönson* beskriver ett etablerat sätt att tänka om äldre i tre tider: äldre förr,

äldre nu och äldre i framtiden. Uppdelningen bygger på relevanta beskrivningar av skillnader i hälsa och livsstil, men varför tänker vi ständigt att de som bor på äldreboenden i dag tillhör en osjälvständig och tacksam generation men att vi själva i framtiden kommer att vara annorlunda och ställa krav på en högre standard?

Ålderism har en alldeles uppenbar relation till funktionalitet och funktionsnedsättningar och i sitt kapitel om "ableism" tar *Åsa Alftberg* texter av Mary Douglas och Rosemarie Garland-Thomson till utgångspunkt för en diskussion om konstruktionen av grupper som uppfattas hota en typ av samhällelig renhet och ordning. Dessa kulturella strategier innefattar särskiljande, eliminering, undvikande, stämpling som farliga och konstruktioner av ritualer.

Dementism utgör en särskild form av ableism, ofta invävd och upplevd som en adderad form av diskriminering av äldre, ibland genom idén om att ålderdom och demens mer eller mindre är samma sak. *Lars-Christer Hydén* och *Atiqur Rahman* visar i sitt kapitel på de stereotypa föreställningar, obehagskänslor och avståndstaganden som gör att personer med demenssjukdomar ställs vid sidan av samhället och berövas möjligheter till inflytande.

De rekommendationer och restriktioner som infördes i samband med covid-19-pandemin 2020 kommer troligen att få konsekvenser för innebörden i att vara äldre lång tid framöver. I ett kapitel som bygger på en webbenkät till äldre visar *Janicke Andersson*, *Lisa Ekstam* och *Gabriella Nilsson* hur frånvaron av möjligheter att hjälpa barn och barnbarn i kombination med de vuxna barnens omsorg om sina åldrande föräldrar inneburit förändrade beroenderelationer och maktförskjutningar mellan olika generationer inom familjesystemet.

Har äldre sex? Frågan tycks främmande för många, och det har hänt att personer över 60 år uteslutits från studier om sexualvanor. Det existerar, visar *Torbjörn Bildtgårds* och *Peter Öbergs* kapitel en ålderistisk "erotofobi". Detta trots att nyare studier visar att många äldre har ett aktivt sexualliv och att faktiskt också äldre i många fall ser det sexuella umgänget som en central aspekt av en parrelation.

Om det finns negativa attityder till äldre så borde de som är allra äldst vara särskilt drabbade. Men den bilden stämmer inte alls visar *Cristina Joy Torgé* och *Rosita Nyman* i sin genomgång av tidningsartiklar om hundraåringar. Artiklarna uttrycker i stället beundran

över individernas höga ålder (inte sällan tillfrågas de om "receptet" för ett långt liv), och själva åldern tycks ge andra händelser nyhetsvärde. Är detta ett fall av omvänd ålderism?

Socialarbetare har i många fall till uppgift att utreda människors behov av stödinsatser och under utbildningen får studenter träna i att skriva utredningar som ska utgöra sakliga beslutsunderlag. *Camilla Seits*s kapitel bygger på analyser av denna typ av studentuppgifter och visar att studenter ibland skriver fram ålder och åldrande som orsak till problem som egentligen kan ha annan grund. Seitel efterlyser en ökad reflektion bland studenter om ålderns betydelse och relevans.

Vem bestämmer när det är läggdags? Titeln på *Glenn Möllergrens* kapitel anspelar på den anpassning som gäller för många äldre hemtjänstmottagare. Möllergren går igenom kommunala riktlinjer för hemtjänst och konstaterar att nästan alla handlar om "basala behov" medan sådant som deltagande i politik, kultur, idrott och föreningsliv, som är en självklarhet för många av oss, tycks hamna utanför det som ingår i den skäliga levnadsnivån.

I *Palle Storms* kapitel om äldreboenden, ras och etnicitet får ålderismen en annan inramning: äldres sjukdom, ovana och oförmåga till förändring ursäktar rasistiska kommentarer mot personalen. Å ena sidan blir det därmed möjligt för personal att rycka på axlarna åt en del av det som sägs. Samtidigt ser Storm en risk att en ömkande ålderistisk syn på äldre som inkapabla till förändring kan ursäkta en obenägenhet inom äldreomsorgen att agera mot rasism.

Är arbetslivet ålderistiskt? Arbetslivet kan, att döma av anmälningarna till Diskrimineringsombudsmannen och flera studier inom området, utgöra den arena där många människor upplever att de blir åsidosatta på grund av åldern. I bokens fjortonde kapitel diskuterar *Kerstin Nilsson* hur kronologiskt, biologiskt, psykologiskt och socialt åldrande ska kunna beaktas i en modell som ökar möjligheterna att göra arbetslivet hållbart för den åldrande arbetskraften.

Bokens femtonde och sista kapitel återvänder till frågan om hur ålderismen kan definieras och förstås. I kapitlet redovisar *Fredrik Snellman* bland annat enkätsvar från en undersökning om 65- och 75-åringars upplevelser av ålderism. Det som sticker ut är bland annat att få anger att de har upplevt åldersdiskriminering, att ungefär hälften uppger förekomst av negativ inställning till äldre i arbetslivet och att

ungefär hälften betraktar sig som yngre än de är. Snellman resonerar också om sambandet mellan ålderism och upplevd hälsa och om ålderism som ett internaliserat och osynliggjort fenomen.

Kvalitetsgranskningen

Samtliga kapitel förutom denna introduktion har genomgått en vetenskaplig kvalitetsgranskning. Processen inleddes med en utlysning och möjligheten att anmäla abstract. De författare vars abstracts accepterades skickade därefter in fullständiga kapitel. Texterna anonymiserades och granskades av två oberoende vetenskapligt kompetenta bedömare. Granskarnas omdömen jämte redaktörens kommentarer skickades till författarna som sedan inkom med reviderade kapitel. Dessa granskades för godkännande av redaktören. Processen kan alltså liknas vid vad som gäller för temanummer i vetenskapliga tidskrifter.

Referenser

- Andersson, L. (1997). *Ålderism: Stereotypa föreställningar eller diskriminering som utgår från en människas ålder*. Rapport 1997:14. Stockholm: Stiftelsen Äldrecentrum.
- Andersson, L. (2008). *Ålderism*. Lund: Studentlitteratur.
- Ayalon, L. & Tesch-Römer, C. (2018). *Contemporary perspectives on ageism*. Springer Nature.
- Bodily, C. L. (1994). Ageism and the deployments of "age": A constructionist view. I T. R. Sarbin & J. I. Kitsuse (red.). *Constructing the social: Inquiries in social construction*. London/Thousand Oakes/New Dehli: Sage Publications.
- Bratt, C., Abrams, D., Swift, H. J., Vauclair, C. M. & Marques, S. (2018). Perceived age discrimination across age in Europe: From an ageing society to a society for all ages. *Developmental Psychology*, 54(1), 167–180. <https://doi.org/10.1037/dev0000398>
- Butler, R. N. (1969). Age-ism: Another form of bigotry. *The Gerontologist*, 9(4), 243–246.
- Butler, R. N. (1975). *Why survive? Being old in America*. New York: Harper & Row Publishers.
- Bytheway, B. (1995). *Ageism*. Open University Press. Milton Keynes.
- Cowgill, D. O. & Holmes, L. D. (1972). *Aging and modernization*. Appleton-Century-Crofts and Fleschner Publishing Company.
- Green, B. S. (1993). *Gerontology and the construction of old age: A study in discourse analysis*. New York: AldineTransaction.
- Greenberg, J., Schimel, J. & Martens, A. (2004). Ageism: Denying the face of the future. I T. D. Nelson (red.), *Ageism: Stereotyping and prejudice against older persons*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Hagestad, G. O. & Uhlenberg, P. (2005). The social separation of old and young: A root of ageism. *Journal of Social Issues*, 61(2), 343–360.
- Iversen, T. N., Larsen, L. & Solem, P. E. (2009). A conceptual analysis of ageism. *Nordic Psychology*, 61(3), 4–22.

- Jönson, H. (2002a). *Ålderdom som samhällsproblem*. Lund: Studentlitteratur.
- Jönson, H. (2002b). *Idealt problem med förhinder: En studie av massmediers rapportering om brott mot äldre*. Network for Research in Criminology and Deviant Behaviour at Lund University.
- Jönson, H. (2016). Framing scandalous nursing home care: What is the problem? *Ageing and Society*, 36(2), 400–419.
- Katz, S. (1992). Alarmist demography: Power, knowledge, and the elderly population. *Journal of Aging Studies*, 6(3), 203–225.
- Kohli, M. (1987). Retirement and the moral economy: An historical interpretation of the German case. *Journal of Aging Studies*, 1(2), 125–144.
- Krekula, C. & Johannson, B. (2017). *Kritiska åldersstudier*. Lund: Studentlitteratur.
- Krekula, C., Närvänen, A. L. & Näsman, E. (2005). Ålder i intersektionell analys. *Tidskrift för Genusvetenskap*, (2–3), 81–94.
- Lo-Johansson, I. (1949). *Ålderdom*. Stockholm: KF:s Bokförlag.
- Palmore, E. (1977). Facts on aging: A short quiz. *The Gerontologist*, 17(4), 315–320.
- Palmore, E. (1990). *Ageism: Negative and positive*. New York: Springer Publishing Company.
- Palmore, E. B. (2005). *Encyclopedia of ageism*. Psychology Press.
- Robertson, A. (1997). Beyond apocalyptic demography: Towards a moral economy of interdependence. *Ageing & Society*, 17(4), 425–446.
- SOU 2002:29 (2002). *Riv ålderstrappan! Livslopp i förändring*. Stockholm: Socialdepartementet.
- Tornstam, L. (1985). *Känslomässiga attityder till äldre*. Uppsala: Sociologiska institutionen.
- Tornstam, L. (1992). The quo vadis of gerontology: On the scientific paradigm of gerontology. *The Gerontologist*, 32(3), 318–326.